

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.1.10>

ОБРАЗ-СХЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СЕМАНТИКИ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)

Анастасія Кінашук

*аспірантка кафедри романо-германської філології
факультету іноземної філології*

Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-5675-240X

Анотація. У статті представлено образ-схематичне моделювання ірраціональної лексики в українській, англійській і німецькій мовах. У досліджуваних мовах ірраціональна лексика презентована як окремий семантичний клас слів на позначення тих аспектів сприйняття світу, що не пов'язані з раціональним мисленням. Образ-схематичне моделювання ґрунтується на припущенні про абстрактну модель на позначення базових характеристик сприйняття світу людиною у процесі пізнання. У дослідженні окреслено чотирнадцять типів образ-схем відповідно до класифікації М. Джонсона, яка стосується просторових відносин між векторами різних сил, представлених як раціональні та ірраціональні. Встановлено, що ірраціональна лексика слугує потужним джерелом для реалізації образ-схем і їхньої інтерпретації в аспекті спільного і відмінного в українській, англійській і німецькій мовах.

Ключові слова: ірраціональна лексика, когнітивне моделювання, образ-схематичне моделювання, образ-схема, семантика, образ, вектор сили.

IMAGE-SCHEMATIC MODELLING OF IRRATIONAL VOCABULARY SEMANTICS (BASED ON THE UKRAINIAN, ENGLISH, AND GERMAN LANGUAGES)

Anastasiia Kinashchuk

*PhD Student at the Department of Romance and Germanic Philology
of the Faculty of Foreign Philology*

Rivne State University of the Humanities (Rivne, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-5675-240X

Abstract. The paper focuses on the image-scheme modelling of irrational vocabulary in the Ukrainian, English and German languages. The study presents irrational vocabulary as a semantic class of words denoting those aspects of human's world perception that are not connected with rational thinking. Image-schematic modelling proceeds from the assumption that it is an abstract model that underlies a basic characteristic of human's comprehension of the world in the process of cognition. The study outlines fourteen types of image-schemes according to M. Johnson's classification dealing with main special relations between vectors of different powers represented as rational and irrational ones. The paper concludes that irrational vocabulary serves as a powerful resource to be implemented in image-schemes and interpreted in similar and different ways in the Ukrainian, English and German languages.

Key words: irrational vocabulary, cognitive modelling, image-schematic modelling, image-scheme, semantics, image, power's vector.

OBRAZ-SCHEMATYCZNE MODELOWANIE SEMANTYKI SŁOWNICTWA IRRACJONALNEGO (NA MATERIALE JĘZYKA UKRAIŃSKIEGO, ANGIELSKIEGO I NIEMIECKIEGO)

Anastasiia Kinashchuk

*aspirantka Wydziału Filologii Romańsko-Germańskiej
Wydziału Filologii Zagranicznej*

Rówieńskiego Państwowego Uniwersytetu Humanistycznego (Równe, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-5675-240X

Adnotacja. W artykule przedstawiono obraz-schematyczne modelowanie irracjonalnego słownictwa w języku ukraińskim, angielskim i niemieckim. W badanych językach słownictwo irracjonalne jest prezentowane jako osobna semantyczna klasa słów oznaczająca te aspekty postrzegania świata, które nie są związane z racjonalnym myśleniem. Modelowanie obrazowo-schematyczne opiera się na założeniu modelu abstrakcyjnego na wyznaczeniu podstawowych cech postrzegania świata przez człowieka w procesie poznania. W badaniu określono czternaście typów schematów obrazowych według klasyfikacji M. Johnsona, w odniesieniu do relacji przestrzennych między wektorami różnych sił, przedstawionych jako racjonalne i irracjonalne. Ustalono, że irracjonalne słownictwo służy jako potężne źródło do realizacji schematów obrazu i ich interpretacji w aspekcie ogólnym i odrębnym w języku ukraińskim, angielskim i niemieckim.

Słowa kluczowe: słownictwo irracjonalne, modelowanie poznawcze, modelowanie obrazowo-schematyczne, obraz-schemat, semantyka, obraz, wektor siły.

Вступ. До питання когнітивного моделювання семантики лексичних одиниць зверталися у своїх розвідках дослідники різних країн, охоплюючи концептуальне (Й. Стернін, Л. Талмі, З. Попова), метафоричне (А. Вежицька, Дж. Лакофф) та образ-схематичне (М. Джонсон, Дж. Лакофф) моделювання. Послугуючись матеріалом споріднених і неспоріднених мов, зіставні студії, спрямовані на вивчення образ-схем семантики певного тематичного класу лексики, дають змогу виявити спільні та відмінні специфічні риси у когнітивній діяльності людини. Актуальність розвідки полягає в антропоцентричній тенденції мовознавчих досліджень споріднених і неспоріднених мов у сучасному мовознавстві.

Основна частина. Матеріали та методи. Авторські напрацювання дослідників вказують на поглиблений інтерес до вивчення теорії образ-схематичного моделювання, зокрема довербальної концептуалізації у формуванні образ-схем (Дж. Мендлер, К. Паган), представлення образ-схем як одного із базових складників метамови (А. Самігуліна) або як моделі осмислення денотата та семантичного розвитку слів (О. Резнікова) та ін.

Специфічні лексико-семантичні групи слів опинилися у полі зору науковців на предмет вивчення образ-схем семантики окремих тематичних груп: дієслів у російській мові (А. Плотникова), лексики на позначення геологічного часу в англійській (Т. Великода), лексичних одиниць із групи руху у комунікативному просторі (С. Віротченко), слів із семантикою початку та кінця в англійській мові журнальному дискурсі (Н. Репех) та ін. Здобутки науковців засвідчують актуальність таких розвідок на предмет вивчення образ-схематичного моделювання семантики окремого тематичного класу слів і невичерпний потенціал у дослідженні образ-схем на матеріалі споріднених і неспоріднених мов у зіставному аспекті.

У розвідці здійснено зіставний аналіз образ-схем семантики *іраціональної лексики* – семантичного класу слів, які позначають ті аспекти світосприймання людини, що не пов'язані з раціональним мисленням і виникають без участі розуму. Об'єктом дослідження слугує дібрана методом суцільної вибірки іраціональна лексика в українській, англійській і німецькій мовах, пор.: укр. *інстинкт*; англ. *instinct*; нім. *der Instinct*; укр. *підсвідомий*; англ. *subconscious*; нім. *unterbewusst*; укр. *відчувати*; англ. *feel*; нім. *spüren* тощо.

Мета розвідки – схарактеризувати образ-схематичне моделювання семантики іраціональної лексики (на матеріалі української, англійської та німецької мов).

Поставлена мета досягається через розв'язання конкретних завдань:

- уточнити поняття образ-схеми та з'ясувати її основні типи;
- схарактеризувати образ-схеми, які лежать в основі семантики іраціональної лексики української, англійської та німецької мов;
- описати особливості образ-схематичного моделювання семантики іраціональної лексики у досліджуваних мовах;
- визначити перспективи моделювання семантики іраціональної лексики.

Основними у дослідженні обрано описовий, зіставний методи та метод моделювання. Описовий метод уможлиблює систематизацію й узагальнення зібраної інформації та фактичного матеріалу. За допомогою зіставного методу проаналізовано специфіку представлення іраціональної лексики в українській, англійській і німецькій мовах. Для формування образ-схематичних моделей іраціональної лексики було застосовано метод моделювання. Сукупність вказаних методів забезпечує достовірність висновків та об'єктивність отриманих результатів.

Поняття образ-схеми дослідники трактують по-різному, однак в одному віднаходимо спільну позицію – її абстрактність. До прикладу, М. Джонсон вказує на той факт, що образ-схема не є конкретним насиченим образом, а швидше представлена як абстрактний зразок, який може проявлятися у яскравих образах, відчуттях і подіях. Дж. Андерсон також провадить думку про абстрактність образ-схем, однак наголошує на тому, що вони не обмежені лише візуальними властивостями (Johnson, 1987: 2, 24). К. Рахіліна переконує, що образ-схеми є донорською зоною для абстрактних ситуацій (Рахіліна, 1998: 307).

У дослідженні під образ-схемою розуміємо абстрактну модель, яка схематично й узагальнено представляє процес взаємодії суб'єкта ситуації зі світом і функціонує на основі вже набутого досвіду власне цього або іншого суб'єкта.

Відповідно до класифікації М. Джонсона виокремлено такі типи образ-схем, як-от: «ВМІСТИЩЕ» («CONTAINER»), «ШЛЯХ» («PATH»), «СИЛА ПРОТИДІЇ» («COUNTERFORCE»), «ПРИМУС» («COMPULSION») та ін. (Johnson, 1987: 44). У розвідці характеризуємо такі образ-схеми семантики іраціональної лексики, як-от: «ВМІСТИЩЕ» («CONTAINER»), «ПРИМУС» («COMPULSION»), «УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ» («REMOVAL OF RESTRAINT»), «ВІДХИЛЕННЯ» («DIVERSION»), «СПРИЯННЯ» («ENABLEMENT»), «УТРИМУВАННЯ» («CONTAINMENT»), «ПРИТЯГУВАННЯ» («ATTRACTION»), «ШЛЯХ» («PATH»), «СИЛА» («FORCE»), «БЛОКУВАННЯ» («BLOCKAGE»), «СИЛА ПРОТИДІЇ» («COUNTER FORCE»), «ЗВ'ЯЗОК» («LINK»), «ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ» («CENTER – PERIPHERY»), «ЦИКЛ» («CYCLE»), «ЧАСТИНА – ЦІЛЕ» («PART – WHOLE»), «ШКАЛА» («SCALE»).

Образ-схему «ВМІСТИЩЕ» («CONTAINER») характеризуємо як таку, що обмежує певний простір, коли «дещо» перебуває всередині цього простору або поза ним (Johnson, 1987: 39). Під певним простором розуміємо той безсвідомий іраціональний стан, у якому перебуває суб'єкт іраціональної ситуації, коли здійснює іраціональні вчинки, або самого суб'єкта, «усередині» якого наявне явище іраціональності, пор.: укр. *Цю впевненість навіть важко пояснити, вона просто в одну мить увійшла в мене, як беззаперечна істина, як осяяння, яке можуть зрозуміти лише науковці, яким котроїсь глибокої ночі запросто сниться те, що вони не*

могли довести на *naperi rokami* (КУМ); *My first experience with my own subconscious state was in a guided meditation with my drama teacher in high school* (BNC); нім. *Ich hatte im Unterbewußtsein, als ich nach Hause fuhr, eine entsprechende Sorge gehabt* (DWDS).

Образ-схема «ПРИМУС» («COMPULSION») передбачає наявність непереборної зовнішньої сили, що приходить нізвідки, має задану величину, рухається за заданим «маршрутом» і має свій напрям (Johnson, 1987: 45). Такою зовнішньою силою вважаємо ірраціональність, позаяк джерело її походження досі не з'ясовано однозначно, пор.: укр. *Буйно потекло з-під чорного шовку сліпуче золото, вдарило таким несамоовитим сяйвом, що навіть досвідчений Луїджі, якого важко було чимось здивувати, охнув і відступив од дівчини, натомість Ібрагіма незбагненна сила мовби кинула до того дивного волосся, він аж похилився на дівчину, вловив тонкі пахоці, які струменіли від неї (дбання досвідченого Сінам-агі), йому передалася тривога чужинки, її пригніченість і – дивно, але справді так – її зненависть і до нього, і до Грими, і до Сінам-агі* (КУМ); англ. *Illogically, Lindsey wanted to shake him: "Do you have any idea where she is now? What she's doing?"* (BNC); *Da dein Bauchgefühl der älteste und ursprünglichste „sechste Sinn“ ist, den du hast, ist es der, auf den du dich am meisten verlassen kannst* (Trewisan).

Образ-схема «УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ» («REMOVAL OF RESTRAINT») реалізована у спосіб усунення певного бар'єру на шляху до мети (місця призначення) або відсутності будь-якої потенційної перешкоди. На основі образ-схеми «УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ» у трьох мовах моделюємо процес когнітивного пізнання, за якого ірраціональне «усуває» раціональні «перешкоди» (усталені переконання, традиційну поведінку, логіку) з метою досягнення необхідної мети, пор.: укр. *Осяяння, інстинктивна героїчна дія, віщі сні – все це прориви крізь деспотизм мозку, крізь його консерватизм* (КУМ); англ. *This form of alleged manipulative government could only be transformed by the values of the new caesars, the "act men" of history, who relied on blood, instinct and real politik and not on rationalistic ideology to influence masses and govern nations* (BNC); нім. *Auf höherer Stufe der Zivilisation, wo die einen das Denken und die andern das Fühlen mehr oder weniger differenziert haben, gibt es auch nicht wenige, welche die Intuition in höherem Maße entwickelt haben und als wesentlich bestimmende Funktion benützen* (DWDS).

Образ-схема «ВІДХИЛЕННЯ» («DIVERSION») передбачає наявність певної сили (вектора), який внаслідок свого впливу на іншу силу (вектор) зміщує напрям руху останньої. Ірраціональність вважаємо тим вектором, що зміщує напрям руху іншого вектора (раціональної сили), внаслідок чого суб'єкт ірраціональної ситуації змінює свій «рух» (поведінку, плани, думки тощо), пор.: *Здавалося, вони підсвідомо вгадували, кому буде передано м'яч, передбачали найхитромудріші комбінації «Вовків» і руйнували їх ще на далеких підступах до своїх воріт* (КУМ); англ. *Foresight is an important tool to help us face the future with confidence, understand opportunities and risks, and help us develop our medium to long term strategies for research, science and innovation policy* (The Knowledge Future); нім. *Gubisch ist ein Mann, der alle Hellseherkünste vorführt, derart daß man ihm glaubt – etwas suchen, aus couvertierter Handschrift, aus bloßen Daten wahrsagen, aus der Hand lesen, mit verbundenen Augen suchen, um dann den Trick, das psychologische Raten, den Schwindel, die Frechheit aufzudecken; er macht die Sachen aber so unglaublich gut, daß man bisweilen meint, er sei wirklich Hellseher und schwindle, indem ers ableugne* (DWDS). В українській і німецькій мовах ірраціональність здатна зміщувати напрямок руху суб'єкта ірраціональної ситуації саме фізично (*руйнували їх <...> до своїх воріт, etwas suchen, wahrsagen, lesen*), тоді як в англійській йдеться про абстрактний напрям (*to help us face the future*).

Образ-схема «СПРІЯННЯ» («ENABLEMENT») пов'язана із відчуттям у суб'єкта потенційної наявності або відсутності певного вектора сили, а також відчуттям певної спрямованості цього вектора. Під певним вектором сили розуміємо ірраціональний, а під почуттям потенційної наявності – почуття потенційної здатності до ірраціональних проявів, пор.: укр. *В мене сильно розвинене шосте чуття* (КУМ); англ. *I've got a sixth sense for resemblances* (Reverso Context); нім. *Ich bin eine Frau, ich spüre das besser, ich habe das Flair dafür – Michael, schläfst du?* (DWDS). У трьох мовах віднаходимо спільну ознаку, виявлену в однаково сильному та чітко вираженому усвідомленні щодо наявності ірраціональних сил у суб'єкта ірраціональної ситуації (*в мене сильно розвинене, I've got a sixth sense, ich spüre <...> besser*).

Образ-схему «УТРИМУВАННЯ» («CONTAINMENT») характеризуємо як таку, що передбачає наявність фізичної або метафоричної межі або об'єму певної сили, пор.: укр. *Він обіймав її, вона йшла назустріч його обіймам в солодких стогонах, в зляканих скриках, у безтямних здриганнях, і в спільній засліпленості темною пристрастю так і не знали вони, чи то любов, чи тільки дика стихія, незбагненна і несподівана, як велетенська блискавиця, що переперізує темні небеса, розпанахує їх, розверзаючи бездонні глибини, повні пекельного сяйва і білого жаху* (КУМ); англ. *Any strange or inexplicable behaviour; both in humans and in the natural world, was put down to some supernatural sixth sense* (BNC); нім. *Genauso wie der normale Verstand, hat auch die Intuition ihre Grenzen* (Wunderlich). В українській мові ірраціональність презентована метафорично як стихія, здатна встановлювати межу (*розпанахує їх*), формуючи певну закриту область (*бездонні глибини*). В англійській мові закрити область, позначена як така, що уміщує будь-яку дивну поведінку, та сформована дієсловом *put down* (відкласти) й ірраціональним іменниковим сполученням *sixth sense*, тоді як у німецькій ірраціональність представлена як власне окрема сутність (*hat ihre Grenzen*).

Образ-схему «ПРИТЯГУВАННЯ» («ATTRACTION») для ірраціональної лексики моделюємо, послугуючись двома векторами сил, одна з яких (ірраціональна) «притягує» або потенційно може «притягувати» іншу (раціональну), пор.: укр. *Щось було в цьому ірраціональне, алогічне, але воно притягувало, як магніт, приймало серце струмами, виповнювало все єство дивною силою* (КУМ); англ. *For the past few months, I feel*

as if some unknown force keeps pulling me back in time (Yearbook); нім. *Im selben Augenblick zog mich eine unbekannte Kraft aus dem Bett* (Langbein). Спільною ознакою для образ-схеми «ПРИТЯГУВАННЯ» у трьох мовах вважаємо образ сили (*дивна сила, unknown force, eine unbekannte Kraft*) як ірраціонального прояву, що пояснюємо загальновідомим знанням, згідно з яким саме певна сила наділена здатністю «притягувати» (переміщувати) ті чи інші об'єкти або суб'єкти.

В основу образ-схеми «ШЛЯХ» («PATH») також покладено ідею «переміщення». Однак ідеться про фізичний або метафоричний рух (переміщення) від однієї точки до іншої, де наявні вихідна точка, мета, низка проміжних точок. Семантичну модель ірраціональної лексики відповідно до образ-схеми «ШЛЯХ» інтерпретуємо у таких прикладах: укр.: *І тоді вона інтуїтивно обрала інший шлях: немов усе забулося, виспівувала та насвистувала; ставала до бійки з хлопцями і щоразу поверталася додому з роз'юшеним носом; вимагала від батька встрявати у всякі її дрібні справи; не давала йому спокою скигненням з приводу задач, які нібито ніяк не розв'яже, ходила замурзана й обдерта, щоб підкреслити батькову неухважність до неї* (КУМ); англ. *As you build up your experiences over the years, you will develop almost a sixth sense and know when to medicate* (BNC); нім. *Ihr Spürsinn, in den langen Jahren der Haft wohltrainiert, ließ sie auch in unvorhergesehenen Situationen das Echte vom Falschen scheiden und folgerichtig handeln* (DWDS). Відмінним у трьох мовах вважаємо причину формування умовного «шляху»: в українській мові такою причиною слугує інтуїція (*інтуїтивно обрала*), тоді як в англійській і німецькій – це результат впливу тривалого проміжку часу (*your experiences over the years, in den langen Jahren*).

Образ-схему «СИЛА» («FORCE») інтерпретують як джерело, напрямок та інтенсивність певної сили, шлях руху якої та послідовність причинного зв'язку відображають фізичну або метафоричну причинно-наслідкову взаємодію між суб'єктами / об'єктами певної ситуації, пор.: укр. *Мала якась незбагненне чуття, видно, бо в темряві безпомилково розрізнила з-поміж трьох сплячих у Кричкової хижі чоловіків саме Івануцю, штовхнула його стуха, прошепотіла: «Вийди-но зі мною»* (КУМ); англ. *Every instinct tells us to run for cover: to withhold information, slash jobs and cut investment. In the mean time the practical farmer must get on with his husbandry, relying on his limited knowledge and a great deal of intuitive instinct* (BNC); нім. *Auf diese Art habe ich später noch manches ergattert, was mir ohne Spürsinn entgangen wäre* (DWDS). У трьох мовах причинно-наслідкова взаємодія представлена як вплив ірраціональної сили (*незбагненне чуття, your intuition or sixth sense, Spürsin*) на суб'єкта ірраціональної ситуації, подальша дія якого, як наслідок, повністю спричинена ірраціональним проявом.

Образ-схема «БЛОКУВАННЯ» («BLOCKAGE») представлена як певна сила, що метафорично або фізично зупинена чи спрямована за іншим вектором у зв'язку з певною ситуацією чи перешкодою, пор.: укр. *Схоже, сам він ніякої суперечності тут не завважує, жодного, цим разом, когнітивного дисонансу, – він тільки інстинктивно пірнає під ту течію, котра в цій хвилині здатна його зняти з мілини з мінімальними втратами – ну, й зі збереженням контрольного пакета акцій, звичайно ж* (КУМ); англ. *She'd gone only a short way when some sixth sense brought her to a halt in the nick of time* (BNC); нім. *Sie alle haben das Stadium des Befolgen von Regeln längst hinter sich gelassen und führen den schwierigsten Teil ihrer Tätigkeit intuitiv aus, ohne sich darüber Rechenschaft zu geben* (DWDS). Перешкода, представлена у прикладах, метафорично «змінює напрям» суб'єкта ірраціональної ситуації (*полищило це щось іншого*) чи зупиняє його (*brought her to a halt*) або змінює його діяльність (*führen den schwierigsten Teil*).

Образ-схему «СИЛА ПРОТИДІЇ» («COUNTER FORCE») презентуємо як активну протидію фізичної або метафоричної сили іншій (фізичній або метафоричній), пор.: укр. *Тут якась окрема, чортяча логіка, нелогічна логіка, і згідно з тією нелогічною логікою тут все можливе* (КУМ); англ. *So the primary principle is actually the opposite of that, it's irrational, it's illogical, it can think er six impossible things before breakfast and not have the slightest difficulty with it* (BNC); нім. *Auf höherer Stufe der Zivilisation, wo die einen das Denken und die andern das Fühlen mehr oder weniger differenziert haben, gibt es auch nicht wenige, welche die Intuition in höherem Maße entwickelt haben und als wesentlich bestimmende Funktion benützen* (DWDS). У трьох мовах представлена активна протидія метафоричної сили: нелогічна логіка протистоїть логічній; ірраціональний принцип протистоїть раціональному; досвід протистоїть інтуїції.

Образ-схему «ЗВ'ЯЗОК» («LINK») трактуємо як таку, де наявний фізичний або метафоричний зв'язок між обома сутностями (силами), пор.: укр. *А що Андрій добре знав Софію, то не міг знехтувати цією інформацією; хоча між старенькою і фатальною топ-модель – Атлантичний океан, проте «маестро» дуже добре відчув щось глибоко ірраціональне, що безперечно єднає їх* (КУМ); англ. *He has somehow implanted in us a sixth sense that gives us certainty* (BNC); нім. *Dieses Wechselspiel von Denkvorgängen, Gefühlen und körperlichen Zuständen könnte auch erklären, wie wir oft intuitiv „richtige“ Entscheidungen treffen, ohne besonders nachzudenken* (DWDS).

За образ-схемою «ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ» («CENTER – PERIPHERY») фізичне або метафоричне ядро представлено як центр, а периферію підкреслюють різним ступенем відстані суб'єкта чи об'єкта до ядра, пор.: укр. *Відразу душа її стиснулася – якась неприємне віщування холодком обсипало спину* (КУМ); англ. *No one spoke. Nicholas stood, expressing only what he felt, which was patience, and understanding, and a baseless, inbred, unnatural optimism* (BNC); нім. *Tierporträt und die stimmungsvolle Landschaft; seine Herangehensweise ist dabei weniger konstruierend als vielmehr das Bild wie aus einem intuitiven Kern heraus entwickelnd* (DWDS). В українській мові у наведених прикладах метафоричне ядро образ-схеми інтерпретуємо як душу, а периферію – як спину. В англійській мові метафоричне ядро не названо конкретною номінацією, але тим не менш воно сконцентроване всередині людини (*expressing only what he felt*), тоді як у німецькій метафоричне ядро чітко інтерпретоване як інтуїтивне.

Образ-схема «ЦИКЛ» («CYCLE») включає перелік повторюваних подій або їхню серію без зворотного напрямку та повернення до початкового стану, пор.: укр. *У нашії сотні шосте чуття чи, певніше сказати, третє око було відкривалося у Хунти... Не така то була катавасія, щоб вийти геть сухим із води, казав Хунта, але от що цікаво і прикро: у шпиталі шосте чуття його покинуло... Його, це чуття, не можна мати постійно* (КУМ); англ. *This inexplicable phenomenon was repeated again and again* (BNC); нім. *Er reagierte wieder intuitiv, egal ob seine Antworten in die politische Landschaft paßten oder nicht* (DWDS). Наведені приклади із трьох мов засвідчують циклічність ірраціональних проявів (*шосте чуття з'являється та зникає, phenomenon was repeated again and again, Er reagierte wieder intuitiv*).

Образ-схема «ЧАСТИНА – ЦІЛЕ» («PART – WHOLE») передбачає наявність фізичних або метафоричних сутностей (сил) разом із їхніми окремими частинами та деталями, пор.: укр. *Не пробували втихомирити поета, заступитися за Отаву, власне, й не за нього, а за цілість свого товариства, яке ось так безглуздо, безпричинно розвалювалося тільки через те, що один з них рантом перестав розуміти жарти* (КУМ); англ. *Controlling herself with an effort, she rose to her feet, caught completely off guard at the way her pulse raced, totally illogically, at the mere sight of him* (BNC); нім. *Das ganze Rudel witterte schon mit ungebrochenem Spürsinn, dass diesem Mann etwas anhafte, ein Abenteuer oder ein sonderbares Unglück oder ein Schicksal* (DWDS). В українській мові цілісна сутність представлена як товариство, частина якого (*один*) в ірраціональний спосіб почала відокремлюватися (*безглуздо, безпричинно розвалювалося*), тоді як в англійській мові людське тіло презентоване як цілісне, а його частиною є пульс, який із незрозумілих причин пришвидшується (*raced, totally illogically*). У німецькій мові зграю (*das ganze Rudel*) інтерпретуємо як цілісну сутність, котра інтуїтивно (*mit ungebrochenem Spürsinn*) відчуває свою частину (*diesem Mann*).

Образ-схему «ШКАЛА» («SCALE») окреслюємо як таку, де метафорична або фізична сили виражені у збільшеному або зменшеному розмірі за уявною «шкалою», пор.: *І дивна річ, що глибше ми спускались, то неприємне, тоскне чуття в мені ставало менше* (КУМ); англ. *In some inexplicable way, all the senses seemed to be heightened* (BNC); нім. *Das hat mich intuitiv ungemain fasziniert* (DWDS). Відповідно до прикладів явище ірраціональності (*неприємне, тоскне чуття; all the senses*) може зростати у своїй інтенсивності (*seemed to be heightened, ungemain fasziniert*) або, навпаки, зменшуватися (*ставало менше*).

Висновки. Таким чином, образ-схему презентуємо як абстрактну модель на позначення базових характеристик процесу пізнання людини та вираження попереднього досвіду. Образ-схематичне моделювання представлено як ефективний засіб когнітивного моделювання, що демонструє ті аспекти порівняння, які виникають у свідомості людини для характеристики тих чи інших явищ. Для характеристики явища ірраціональності у дослідженні виокремлено образ-схеми «ВМІСТИЩЕ» («CONTAINER»), «ПРИМУС» («COMPULSION»), «УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ» («REMOVAL OF RESTRAINT»), «ВІДХИЛЕННЯ» («DIVERSION»), «СПРИЯННЯ» («ENABLEMENT»), «УТРИМУВАННЯ» («CONTAINMENT»), «ПРИТЯГУВАННЯ» («ATTRACTION»), «ШЛЯХ» («PATH»), «СИЛА» («FORCE»), «БЛОКУВАННЯ» («BLOCKAGE»), «СИЛА ПРОТИДІЇ» («COUNTER FORCE»), «ЗВ'ЯЗОК» («LINK»), «ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ» («CENTER – PERIPHERY»), «ЦИКЛ» («CYCLE»), «ЧАСТИНА – ЦІЛЕ» («PART – WHOLE»), «ШКАЛА» («SCALE»). Образ-схематичне моделювання семантики ірраціональної лексики характеризує ірраціональність як циклічне (охоплює три основні цикли: появу ірраціонального прояву, його дію / вплив на суб'єкта ірраціональної ситуації, зникнення ірраціонального прояву), нелінійне щодо інших явищ (причини й умови його появи або зникнення невідомі, ймовірність його появи негарантована, схема його дії чи впливу невідома), лінійне щодо власної структури (чітка послідовність етапів: виникнення ірраціонального вияву, його дія / вплив на суб'єкта ірраціональної ситуації, зникнення ірраціонального прояву) та градуальне (ступінь і міра вираження ірраціонального прояву чи його впливу на суб'єкта ірраціональної ситуації поступово або раптово зростає) явище.

Перспективи досліджень вбачаємо у метафоричному моделюванні семантики ірраціональної лексики у зіставно-типологічному аспекті.

Список використаних джерел:

1. Віротченко С. Когнітивно-функціональний підхід до вербалізації руху в комунікативному просторі. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Іноземна філологія*. 2017. № 7. С. 80–86.
2. Великода Т. Топологическая образ-схема как моделирующий формат научного знания (на материале английского языка). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/topologicheskaya-obraz-shema-kak-modeliruyuschiy-format-nauchnogo-znaniya-na-materiale-angliyskogo-yazyka/viewer> (дата обращения 25.10.2020).
3. Корпус української мови. URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx> (дата звернення 10.05.2020).
4. Плотникова А. Когнитивные аспекты изучения семантики (на материале русских глаголов). Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2005. С. 140.
5. Рахилина Е.В. Когнитивная семантика: История, Персоналии, Идеи, Результаты. *Семиотика и информатика*. 1998. № 36. С. 274–322.
6. Резникова Е. Образ-схема как модель осмысления денотата и модель семантического развития слов, репрезентирующих его образ (на примере образ-схемы «конфигурация круга»). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obraz-shema-kak-model-osmysleniya-denotata-i-model-semanticheskogo-razvitiya-slov-reprezentiruyuschih-ego-obraz-na-primere-obraz-shemy/viewer> (дата обращения 25.10.2020).
7. Самигуллина А. Понятие «образ-схема» в современных исследованиях по когнитивной лингвистике. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-obraz-shema-v-sovremennyh-issledovaniya-po-kognitivnoy-lingvistike/viewer> (дата обращения 25.10.2020).

8. Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache. URL: <https://www.dwds.de/> (дата звернення 10.05.2020).
9. Johnson M. *The Body in the Mind*. Chicago and London : The University of Chicago Press, 1987. 233 p.
10. Langbein L. Die Rettung des Elfenprinzen. URL: <https://books.google.com.ua/> (дата звернення 26.10.2020).
11. Mandler J., Pagan C. In defining image schemas. *Language and Cognition*. 2014. № 14. P. 1–23.
12. Reverso Context. URL: <https://context.reverso.net/перевод/английский-русский/sixth+sense> (дата звернення 26.10.2020).
13. The British National Corpus. URL: <https://www.english-corpora.org/bnc/> (дата звернення 10.05.2020).
14. The Knowledge Future: intelligent policy choices for Europe 2050. URL: https://ec.europa.eu/research/foresight/pdf/knowledge_future_2050.pdf (дата звернення 26.10.2020).
15. Trewisan U. Bauchgefühl! 7 Bauchgefühle, die du niemals ignorieren darfst! Safety Energetics. URL: <https://www.safety-energetics.de/blog/bauchgefuehl/> (дата звернення 10.05.2020).
16. Wunderlich J. Grenzen der Intuition: Warum das eigene Bauchgefühl bisweilen täuscht. URL: <https://www.perspektive-mittelstand.de/Grenzen-der-Intuition-Warum-das-eigene-Bauchgefuehl-bisweilen-taeuscht/management-wissen/2159.html> (дата звернення 26.10.2020).
17. Yearbook provides magic spell to the past. URL: <https://www.sj-r.com/news/20160123/yearbook-provides-magic-spell-to-past> (дата звернення 10.05.2020).

References:

1. Virotchenko S. Kohnityvno-funktsionalnyi pidkhid do verbalizatsii rukhu v komunikatyvnomu prostori [Cognitive and functional approach to verbalization the movement in communicative space]. *Visnyk KhNU im. V.N. Karazina. Inozemna filolohiia*. 2017. № 7. S. 80–86 [in Ukrainian];
2. Velikoda T. Topologicheskaya obraz-skhemata kak modeliruyushchii format nauchnogo znaniia (na materiale angliiskogo iazyka) (Topological image-scheme as a modeling format of the research (basing on the English language)) URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/topologicheskaya-obraz-shema-kak-modeliruyushchii-format-nauchnogo-znaniya-na-materiale-angliyskogo-zyyka/viewer> (data obrashcheniia 25.10.2020).
3. Korpus ukrainskoi movy [Corpus of the Ukrainian language]. URL: <http://www.mova.info/corpus.aspkh> (data zvernennia 10.05.2020).
4. Plotnikova A. Kognitivnye aspekty izucheniia semantiki (na materiale russkikh glagolov) [Cognitive aspects of semantics research (basing on Russian verbs)]. Ekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo universiteta, 2005, s. 140.
5. Rakhilina E.V. Kognitivnaia semantika: Istoriia, Personalii, Idei, Rezultaty [Cognitive semantics: History, Personalities, Ideas, Results]. *Semiotika i informatika*. 1998. № 36. S. 274–322.
6. Reznikova E. Obraz-skhemata kak model osmysleniia denotata i model semanticheskogo razvitiia slov, reprezentiruyushchikh ego obraz (na primere obraz-skhematy “konfiguratsiia kruga”) [Image-scheme as a model of denotat’s interpretation and model of semantic development of the words that represent its image (basing on the image-scheme “circle configuration”)]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obraz-shema-kak-model-osmysleniya-denotata-i-model-semanticheskogo-razvitiya-slov-reprezentiruyushchih-ego-obraz-na-primere-obraz-shemy/viewer> (data obrashcheniia 25.10.2020).
7. Samigullina A. Poniatie “obraz-skhemata” v sovremennykh issledovaniakh po kognitivnoi lingvistike [The notion of image-scheme in the modern research of cognitive linguistics]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-obraz-shema-v-sovremennykh-issledovaniya-po-kognitivnoy-lingvistike/viewer> (data obrashcheniia 25.10.2020).
8. Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache. URL: <https://www.dwds.de/> (дата звернення 10.05.2020).
9. Johnson M. *The Body in the Mind*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987. 233 p.
10. Langbein L. Die Rettung des Elfenprinzen. URL: <https://books.google.com.ua/> (дата звернення 26.10.2020).
11. Mandler J., Pagan C. *In defining image schemas*. *Language and Cognition*. 2014. № 14. p. 1–23.
12. Reverso Context. URL: <https://context.reverso.net/перевод/английский-русский/sixth+sense> (дата звернення 26.10.2020).
13. The British National Corpus. URL: <https://www.english-corpora.org/bnc/> (дата звернення 10.05.2020).
14. The Knowledge Future: intelligent policy choices for Europe 2050. URL: https://ec.europa.eu/research/foresight/pdf/knowledge_future_2050.pdf (дата звернення 26.10.2020).
15. Trewisan U. Bauchgefühl! 7 Bauchgefühle, die du niemals ignorieren darfst! Safety Energetics. URL: <https://www.safety-energetics.de/blog/bauchgefuehl/> (дата звернення 10.05.2020).
16. Wunderlich J. Grenzen der Intuition: Warum das eigene Bauchgefühl bisweilen täuscht. URL: <https://www.perspektive-mittelstand.de/Grenzen-der-Intuition-Warum-das-eigene-Bauchgefuehl-bisweilen-taeuscht/management-wissen/2159.html> (дата звернення 26.10.2020).
17. Yearbook provides magic spell to the past. URL: <https://www.sj-r.com/news/20160123/yearbook-provides-magic-spell-to-past> (дата звернення 10.05.2020).